

УДК 398.21:81'373.22(439.5)

Л. Г. Мушкетик

СЛОВ'ЯНСЬКІ ТА НЕСЛОВ'ЯНСЬКІ КАЗКОВІ АНТРОПОНІМИ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

Антропоніми, вивченням яких займається ономастика, широко побутують у літературі та фольклорі, несуть у собі історичне, соціальне й емоційне навантаження, відображають традиції того чи іншого народу. В українських і угорських казках Українських Карпат герої загалом наділені власними іменами, адже казка є героєцентричною. Особливий інтерес становлять так звані промовисті імена, що мають певне семантичне, смислове наповнення, яке реалізується в ході сюжету казки.

Ключові слова: народна казка, антропоніми, Українські Карпати, український, угорський, промовисті імена.

Antroponyms, studied by onomastics, widely function in the literature and folklore, and carry in itself a large historical, social and emotional charge, reflect traditions of one or another people. In the Ukrainian and Hungarian fairy tales of Ukrainian Carpathians them mostly have heroes of works, in fact Fairy tale is hero-centric. The special interest is caused by so called semantic names which have the certain semantic, meaning, emotional filling that are realized during the plot of fairy-tale.

Key words: folk tale, antroponyms, Ukrainian Carpathians, Ukrainian, Hungarian, telling names.

Власні імена та назви, які є об'єктом вивчення ономастики, широко побутують у літературі та фольклорі й несуть у собі історичне, соціальне та емоційне навантаження, відображають традиції того чи іншого народу. «Ономастичний матеріал (власні імена та назви) в історико-географічних межах даної мови, в її писемних пам'ятках становить своєрідний шар лексики (ономастичну лексику), що відрізняється від усіх інших своєю екстралінгвістичною функцією, тобто функцією індивідуального знака чи функцією індивідуалізації і ідентифікації,

та виявляє різноманітні зв'язки з апелювативними (просегоричними, “загальними”) елементами лексики від безпосереднього зв'язку до відсутності будь-якого зв'язку, крім фактичного та графічного» [Білецький 1990, с. 3].

До казкових найменувань зараховують імена осіб, міфічних і фантастичних істот. Особливими в казках є й антропоніми. Низка таких імен поряд з літературними належить до скарбниці культури багатьох народів, вони стали називними: Іван-царевич, Іван-дурник, Котигорошко, Олена Прекрасна, Спляча Красуня, Попелюшка, Лудаш Маті, Диво-Краса Ілона, Білосніжка та ін. Антропоніми часто слугують назвою художнього твору чи його частини, можуть зазнавати іррадіації тощо.

Казкові персонажі та їхні найменування здавна цікавили дослідників. Власне, їх розглядають у всіх значних фольклористичних працях, присвячених казці, зокрема наголошують на їхній ролі в сюжеті та мотивах, номінації й атрибуції, вони дають характеристики основних якостей героїв та їхніх супротивників [Ведерникова 1975; Аникин 1959; Дунаєвська 1998; Мушкетик 2004; Зуева 1978; Honti 1945; Braun 1923; Kovács 1979; Voigt 2007–2009; Boldizsár 2004]. Угорськими науковцями підготовлено тезаурус власних назв у казках країни, більшу частину якого становлять назви персонажів [Marosi 1981; Balázs 1983; Balázs, Várkonyi 1987; Balázs, Barati, Wolosz 1989]. Оними в казках вивчають і з погляду сучасної лінгвофольклористики та етнолінгвістики [Редьква 2008; Порпуліт 2000], що є свідченням актуальності цієї проблематики.

Запропонована стаття побудована на слов'янському та неслов'янському (переважно угорському) казковому матеріалі Українських Карпат. Її об'єктом є герої та персонажі народних казок, предметом – особливості їхньої номенклатури. За мету ми поставили визначення семантичного навантаження казкових антропонімів, його витоки та реалізацію в ході розвитку сюжету казки.

За семантичним значенням власні імена та назви дослідники поділяють на такі категорії: «1) назви-знаки, назви-мітки, що не мають власного змісту, а лише називають об'єкт; 2) назви, що мають певний семантичний зміст; 3) назви, що залежно від контексту змінюють свою належність до однієї з перших груп» [Влахов, Флорин 1980, с. 211].

Усіх казкових персонажів об'єднує головний персонаж чи герой казки, навколо якого обертається основне дійство. Герой значною мірою впливає на сюжет і композицію твору. Він веде всю дію, починає та завершує казку. Угорська дослідниця Л. Дег писала: «Цікаво, що чарівна казка може бути коротко визначена як життєва історія, яка включає мандрівку пригодами від дитинства до зрілості, структуровану етапами набуття нових можливостей через трансформації» [Дег 1997, с. 86].

Ця героєцентричність є однією з основних особливостей казки. Герой казкового наративу значно відрізняється від літературного персонажа, насамперед тим, що казкар через цей образ має донести до слухачів сформовані протягом віків правила виживання в суспільстві, усталені моральні норми, які треба наслідувати. Адже казка є своєрідним ідейно-естетичним і етичним кодексом народу, у ній втілені моральні поняття та уявлення людини. Тобто на перший план тут виходить повчальне, дидактичне спрямування твору, що й визначає специфіку формування образів. У структурі морального ідеалу казки найзначнішим є «ідеологічний бік», який зумовлює природу поведінкової нормативності. Позитивний герой – це соціально-ідеологічний канон, зразок для наслідування.

Саме тому він є втіленням найкращих людських якостей, прекрасним як зовні, так і внутрішньо, тобто досконалим у всьому; його вчинки та дії є показовими, еталонними. Отже, герой є ідеалом людини, наближеним до ідеалу всього люд-

ства, адже уявлення про найкращі людські риси формувалися віками та згідно з чітким поділом на позитивне і негативне в навколишньому світі й у самій людині.

Таким чином, художній образ у зв'язку зі специфікою фольклорного узагальнення набуває «групової індивідуалізації», тобто стає типом. Він зберігає стійкі, характерні для нього ознаки, хоч під яким би іменем він діяв у казці. До того ж він існує в кількох планах: в окремому творі, у сумі його варіантів, у циклі творів про цього персонажа.

Образи героїв казок є схематичними, чіткими та закінченими, їхні характери не розвиваються у творі, а є вже готовими, заданими, тобто незмінними. Саме ця статичність характеру персонажа за динамічної зміни ситуацій, у які він потрапляє, надає його образу особливої переконливості, впливовості, упізнаваності, а в умовах різкої зміни ситуації найкраще окреслює гостроту та чіткість життєвого конфлікту.

У більшості випадків герой не має імені, а діє в казці як узагальнений тип, що має певний соціальний, віковий, статевий, етнічний статус. Це може бути просто *хлопець, чоловік, царевич, солдат, бідняк, пастух* тощо. У казках Українських Карпат з'являються також герої з характерним етнічним статусом: *русин, жителі гір – гуцул і верховинець*, – які легко, зрештою, як і інші, можуть замінятися на *чоловіка, хлопця, бідного чоловіка* тощо, що свідчить про широкий діапазон ролей певного образу в казці, його популярність у народі, типовість, звичайність. В угорців це також *простий хлопець, бідний хлопець, сирота, хлопчик-підпасок, свинопас, візниця, королевич* та ін. Саме ця звичайність і простота героя дає можливість слухачеві ніби ставати на його місце, переживаючи разом з ним цікаві пригоди та події.

Герой може мати звичайне ім'я або ж прізвисько, які є засобом номінації та індивідуалізації персонажів за подібними особливостями – соціальними, психологічними, віковими,

фізичними, функціональними. Прикладами чоловічих імен у казці є *Михайлик*, *Петрик*, *Філіп*; дещо рідше, ніж у казках Східної України, тут трапляється ім'я *Іван* (*Іванко*, *Івонець*, *Іван Русин*); з жіночих – *Галина*, *Марійка*, *Юліанка* та ін.

Поряд зі звичними українськими іменами в народній прозі регіону можуть траплятися менш поширені, запозичені від сусідніх етнічних спільнот. До прикладу, з угорської мови прийшли антропоніми *Лайош*, *Маріка*, *Ілонка*, *Ружа* та ін. Власні імена, крім номінативної, виконують також кумулятивну функцію та мають певне семантичне навантаження. Семантичні відтінки містить більшість власних назв, тільки в одних вони вже забулися й не сприймаються без пояснення, а в інших – зрозумілі, легко вловлюються. Так, угорські прізвища *Ковач*, *Сабо* колись слугували назвами професій (коваль, швець); імена *Рожя*, *Іболя* – квітів (троянда, фіалка). Власне, навіть імена людей, що є номінативними та не мають якогось значення, також пов'язані з певними асоціаціями в мові.

Здатність давати імена виникла в людства давно у зв'язку з потребою орієнтації в суспільстві, вироблення певної поведінки, розмежування друзів і ворогів. Імена давали за часом чи періодом народження дитини, розташуванням зірок, обставинами народження, бажаними якостями дитини тощо. Уважалося, що ім'я впливає на долю, характер, здібності людини, її життєвий шлях.

У казках віддзеркалюються й сільські звичаї, коли за певними, здебільшого негативними, ознаками людині дають так звану прозивалку, яка може не лише навіки закріпитися за нею, а й переходити на інших членів сім'ї, навіть в інші покоління, тобто в розмовній мові вживатися замість прізвища. Прозивалки бувають дуже влучними, смішними, багатими на різні асоціації, іноді й образливими, адже замкнута мораль села була досить жорсткою. Вони побутують і сьогодні.

Особливий інтерес викликають казкові антропоніми, що мають певне семантичне навантаження, адже антропонімія цих творів є стилістично функціональною. Їх називають «промовисті імена», «сміслові назви», «імена з прозорою семантикою», «імена, що промовляють».

Ім'я не лише виокремлює персонаж, а й підкреслює його певні характерні ознаки як образу. Антропоніми можуть містити також емоційно-експресивну характеристику дійової особи.

Герої чарівних казок отримують казкові імена залежно від: а) обставин народження; б) особистісних якостей; в) становища в суспільстві, життєвих умов.

Часто на початку казки виникає ситуація, коли сім'я не має дитини. Це вважалось великим горем у всі часи. Батьки дуже через це журяться. Бідні люди – переважно тому, що немає кому допомагати по господарству, не буде кому «доглядіти на старості», «розвеселити» тощо. Цар переживає, бо не матиме спадкоємця, якому він може передати царство, залишити державу та своє багатство. Та найбільше сумує жінка, яка не може реалізувати свого материнського інстинкту. Зневірена, вона просить у Бога дати хоча б якого сина чи доньку: «Жінка подивилась – маленький рачок лізе спереду неї. Плачучи, говорить: “Боже, дай мені хоча б таку дитину, як оцей рачок”» [Казки одного села 1979, с. 45]. Бог дає хлопчика, якого називають *Рачок*. В угорській казці «Королевич від змії» королева, що не мала дітей, побачила в лісі змію та побажала мати хоча б таку дитину. Хлопчика, що знайшовся в неї, назвали *Малий Яношка, що походить від змії. Медвеже Вушко* народився від шлюбу дівчини з ведмедем (ATU 650 A). Тут ми бачимо відгук давніх тотемічних вірувань, уявлень про першопредка-тварину – захисника роду. Із захисною метою хлопчика з однойменної казки назвали *Козячою Лапкою*, аби він не мав людського імені та його не вкрали, як інших дітей.

Івана Яворового з однойменної казки батько витесав з явора, так його й охрестили. *Василь-царевич* отримав своє ім'я під час хрещення, «коли ксьондз подивився до календаря, яке свято тої днини. А там написано, щоб інакше ім'я не надати, лишень *Василь-царевич*, і на те ім'я охрестили хлопця» [Кольберг 2001, с. 105].

Про те, що ім'я дають під час хрещення, згадується і в угорських казках. Так, витязь має вертатися додому з далекої подорожі лише для того, щоб похреститися й отримати ім'я, бо без імені не можна блукати світом (казка «Рудольф та Юдінка»).

В одній з казок діти дивним чином вилуплюються з яйця. Так, дванадцятого з братів прозвали *Вилупком* тому, що його вилупали з яйця, сам він не міг вийти на світ.

Сина можуть називати за порядком народження в сім'ї, це число стає магічним, адже його підказує бідному чоловікові король білок. Із цим ім'ям – *Дев'ятий* – пов'язані надзвичайні здібності хлопця: «Hát ez a *kilenc a kilencedik* napon már futkározott, a *kilencedik* héten növekedésben utolérte legidősebb bátyait is, a *kilencedik* hónapban pedig fogta magát, kiment az erdőbe, vágott egy csépnyelet... A csépnyel egy tizenegy méteres szálga volt» [Három arany 1973, p. 113]. – («Тож цей *Дев'ятий* на *дев'ятий* день уже бігав, на *дев'ятому* тижні за зростом наздогнав найстарших братів, а на *дев'ятий* місяць зібрався, пішов до лісу, вирізав держак для ціпа <...> Довжина держака була одинадцять метрів») *.

Жінка в казці може зачати дитину чудесним способом, зокрема, шляхом «партеногенезису» (незайманого зачаття), віра в який сягає епохи материнського роду. В угорській казці «Янош-квітка» дівчина несла батькові обід і заблукала, опинилася на чудовому полі, де яро зеленіла трава, запаморчливо пахли дикі квіти. Над головою в неї співали солов'ї,

* Тут і далі переклад авторки статті. – *Ред.*

час від часу вона зривала та влітала у вінок польову квітку. Увечері на полі стало дуже красиво від срібного місячного сяйва. Дівчина почала танцювати й угледіла велику квітку, підійшла ближче та побачила срібну колиску, а в ній – хлопчика, який називав її мамою і просив нагодувати. Її груди налилися молоком, і вона погодувала немовля, яке відтоді стало її сином *Яношем-квіткою*.

В іншій угорській казці дружина короля, який пішов на війну, доглядала в саду за квітами та понюхала одну з них. Від цього завагітніла і, боячись гніву чоловіка, подалася за 77 країн і там у лісі серед квітів народила хлопчика, якого назвала *Квітковим Ароматом*.

Дитину називають і за місцем її знаходження. Так, *Березовабія* знайшли під березою, тому так і назвали. Так само між дубами й березами натрапили на іншого маленького хлопчика, якому дали ім'я *Дуб-береза*.

Реалістичними деталями наповнений початок казки «Пригоди Найди». Починається вона з того, що дівчина завагітніла, таємно від усіх народила в лісі дитину, сплела кошика, поклала туди хлопчика й пустила на воду. Кошик той підібрав мельник, приніс додому, а там його жінка також народила дитину. Подружжя почало виховувати обох хлопчиків, видаючи їх за близнят. Та, як і в житті, таємниця поступово розкривається, брат *Найди* підозрює, що той нерідний і насміхається з нього. У казці психологічно точно описано душевну трагедію нерідної дитини: «Повиростали оба великі. Одного разу посварилися оба. Той сказав знову тому: “Ти, Найдо!” – Скажіть мені, тату, чи я Найда? – Каже мельник: – Де ти найда, ти мій син. – А він пішов у місто, купив собі троє пістоlet, приходить до дому і каже до мельника: – Кажіть мені, чи я найда, бо як не кажете, то одно пістоле у вас, друге в маму, а третє в брата. – Взяв та сказав мельник, що його найшов тоді» [Кольберг 2001, с. 238].

В іншій казці до імені *Найда* додано означення «водоплив», оскільки його знайшли у воді.

Номінація персонажів пов'язана також з їхніми особистими якостями, зовнішніми чи внутрішніми. Так, герої-богатири мають відповідну зовнішність, є ставними, могутніми, через це їх називають *Іван Грубий*, *Гриць Залізняк*, *Іван-богатири*, *Бориня-змієборець*, *Кожум'яка* та ін.

Блискучий Янош з однойменної угорської казки отримав своє ім'я за красиву, сліпучу зовнішність, бо якщо на сонце ще можна дивитися, то в його сяючі очі не міг ніхто. Навіть відьма, яка нібито вже звикла до золотого сяйва його очей, раз, звівши погляд на Яноша, трохи не осліпла. *Короля Дроздоборода* з угорської казки так прозвала принцеса за довгий ніс.

Дівчина славиться насамперед красою, що й відображено в її імені – *Настуня-красуня*, *Білосніжинка*, *Червона Квіточка*. В угорських казках трапляються *Чіпкеружіка* (*Спляча Красуня*), *Тюндерсен Ілонка* (*Казково Красива Ілонка*, *Диво-Краса Ілонка*), *Вілагсен Ілонка* (*Красива на весь світ Ілонка*) та ін. В українських казках Закарпаття це ім'я звучить як *Сейпентел Ілонка*, *Тіндер-Сейп-Ілонка* тощо.

В європейському фольклорі відомі імена красунь-сестер *Білосніжинки* та *Червоної Квіточки*, врода яких полягає в контрасті природних кольорів: чорного, червоного й білого. *Білосніжинка* з гуцульської казки своєю вродою завдячує матері, яка під час вагітності спостерігала за білими пухкими сніжинками, що кружляли в повітрі, і загадала, щоб її дівчинка була біла, як сніг: «Личко біле, як сніг, щічки червоні, як та кров. А очі чорні» [Казки Гуцульщини 2003, с. 302].

Дівчата отримували імена, пов'язані й з іншими природними явищами: «*Űgy élték ott, mint valami kiskirály. Mert a fiúk mindig csak vadásztak, a lányok meg csak a viragzó rétet meg az eget bámulta. Különösen hajnalkor vót nagy az öröme, mert akkor szebb vót az erdő, jószágú vót a virág, s a madarak olyan szépen*

énekeltek, hogy szinte sírt az örömtül a kislyány. Fel is kőtt minden hajnalba, és ment a napfelkeltét nézni, meg a madárdalt hallgatni. El is nevezték *Hajnalkának*» [Felsőtiszai 1956, p. 158]. – («Жили там, ніби якісь королевиці. Бо хлопці все полювали, а дівчина спостерігала за квітучим лугом і за небом. Особливо раділа на світанку, бо ліс тоді ставав красивішим, пахли квіти, птахи співали так прекрасно, що дівчина мало не плакала від радості. Уставала щодня на зорі, ішла дивитися на схід сонця та слухати птахів. І назвали її *Гайналкою* (*Світанкою*)). Під час весілля вона з *Гайналки* перетворюється на *Королеву Сонця*.

Імена героїні отримують і за свої здібності. Дівчина з угорської казки *Селіке – Королівна Вітерець* уміє бігати швидко, як вітер. У *Ружатневельо – Королівни, що сміялася трояндами*, справді під час сміху з рота сиплються троянди. Царівна *Загадкова* та *Анна Престоянна* вміють чаклувати.

Інколи герої чи героїня можуть бути маленькими на зріст, просто крихітними. Так, персонаж однойменної угорської казки отримує прізвисько *Янко-горошина*, *Янко-біб*: «Hol vót, hol nem vót, vót eccer egy szeginy ember, felesígel. Azoknak valahogy nem akart lenni gyerekek. Hát az asszony fohászcodott, hogy legalább csak ojan kisfiacskája születhetne, mint egy borsszem. Azzal is meg lenne eligedve. Hát úgyis történt, hogy eccer lett nekik gyerekek. Hát az *ojan kicsike vót, mint egy borsszem*. Csak az nem akart megnyóni» [Ungi népmesék 1989, p. 129] («Було, де не було, був раз один бідний чоловік з дружиною. Якоїсь їм не вдавалося мати дітей. Тож дружина все зітхала, мовляв, хай би народився хоча б такий невеличкий, як горошина перцю. І цього б їй вистачило. І так сталося, що з'явився в них хлопчик. Та був *таким малим, як горошина перцю*. Ї не ріс далі»). Через свій крихітний зріст Янко переживає багато прикрих пригод: він засинає під листком, його з'їдає віл, він потрапляє йому до черева, далі їх пожирає вовк тощо. Та згодом саме через свою особливість Янко досягає успіхів у житті – він ховається в ки-

шені розбійника, який разом з іншими хоче пограбувати короля, і попереджає останнього про напад, а згодом забирає скарби розбійників та одружується з дочкою короля. А насамкінець, випивши води з чарівного джерела, стає високим богатирем.

Так само *Янко – вівсяне зерня* з однойменної угорської казки отримав своє ім'я через те, що народився на вівсяній землі й на зріст був не більшим від вівсяної зернини.

У багатьох народів світу популярною є казка про *Хлопчика-мізинчика* [АТУ 700 (Хлопчик-мізинчик)]. Так, крихітний хлопчик величиною з найменший палець на руці виявляється найрозумнішим з п'яти братів, а згодом рятує їх – спершу від загибелі в лісі, залишаючи на шляху мітки камінчиками, зарубками на дереві та хлібом, а згодом – від людоджера, міняючи місцями його дочок і братів. Він характеризується як хвацький і розумний.

Епітет «маленький», вжитий щодо дівчини, не викликає асоціацію зі слабкістю, а означає тендітність, ніжність, чарівність. *Крихітка* з однойменної угорської казки є не просто маленькою, а справді крихітною, тому мати спершу лякається, але згодом приймає дитину, як Господній дар. Та якщо *Крихітка* народжується маленькою, то *Безручка* стає такою в ході сюжету, за перенесені страждання та терплячість її руки згодом відростають.

У подібних описах використовують такий художній засіб як літоту – зображення якостей людини, предмета чи явища в навмисне зменшеному вигляді. Вона слугує засобом або передачі симпатії та любові до персонажа, м'якого гумору, або ж сатиричного осміяння. Так, герої казок є часто такими маленькими, що асоціюються з рослинами чи предметами, які годі порівнювати з людиною. Однак цих крихітних людей описують зворушливо, із симпатією, адже, незважаючи на свої розміри, вони виявляються кмітливими та добросердими. Для

виразності портретної характеристики персонажа літоту інколи поєднують з гіперболою.

За розум чи його відсутність героїв прозивають *Іван-дурень*, *Мудрий Шевчик*; за шкодливість – *Шибеник*, *Грицько Перчик*; за брехливість – *Петер-дурисвіт* тощо. У казках з гумором обігрується прізвисько героя, що вживається і в прямому, і в переносному значенні: «Жив на світі парубок, який називався *Свербиногою*. Був годний і здоровий. Брешу... Не зовсім і здоровий був – він мав один ганч: *свербіли п'яти*. Так дуже свербіли, що як посидить день-два дома, то вже його треба водою відливати – помирає сарака. А як пошвендяє десь трохи, даймо надто, на третє село, то гейби його медом нагодували. Ставав нараз веселий та гречний» [Казки Буковини 1973, с. 178].

Кожен за своєю надзвичайною властивістю отримують імена богатирі – помічники головного героя, які й виявляють її протягом казки, допомагаючи йому у виконанні складних завдань чи рятуючи в скрутних обставинах: *Перепийвода*, *Сирозем*, *Мороз*, *Валигора*, *Ломидерево*, *Вертиземля*, *Всепоїдайло*, *Всевипивайло*, *Побігайло*, *Далекогляд*, *Далекометайло*, *Сучиплита*. Такі імена нагадують деякі характерні українські складні (з двох частин) прізвиська, що трапляються й нині. В угорців це *Віллямдворш* – Швидкий, як Блискавка; *Гедьгордо* – Той, що носить гори; *Юлталалто* – Той, що швидко знаходить, та ін. (АТУ 513А).

За незвичайні здібності отримав своє ім'я *Бджолиний Янош* (дослівно *Донго Янош* – Янош, що гуде по-бджолиному). *Бджолиний Янош* дійсно вміє гудіти, як бджола, за що останні його не чіпають. Він допомагає людям виловлювати рої тощо. Часто на полі йому на голову сідає весь рій. А такий рій, як відомо, приносить удачу. Тож Янош завжди має трохи грошей.

Ім'я *Незнайко* хлопцю з угорської казки «Витязь на сімнадцять країн» (АТУ 532) дав чарівник – добрий божок, який наділив парубка здатністю в особливих обставинах пере-

творюватися на сильного та мужнього витязя. Та щоб не виказати таємниці, хлопець повинен відповідати на все «не знаю»: «No, ídes gyermekem, amerre fogol menni, úgy foglak téged hívni, hogy *Nemtudom és Nemtudom és Nemtudom*. Mer neked egyáltalán neved nincs» [Ungi népmesék 1989, p. 102] («Ну, любий сину, куди не йтимеш, скрізь тебе називатимуть *Незнайко, і Незнайко, і Незнайко*. Бо ти взагалі не маєш імені»).

В іншому варіанті казки мовчати королеви́чу велить його чарівний кінь: «A fiú beszökött a kertbe, és a kertészhez juhászcodott. Rögtön segédkezett: a vedret vette, locsolt, vizet hozott, gyomlált. A kertész csak figyelt, és elkezdte kérdezni: – Ki vagy te? Mi járatba vagy? Hogy gyöttél? Mikor gyöttél? Honnat gyöttél? De a fiú nem szólt. Mindenre azt mondta: – Nem tudom. – Teltek a napok, múltak. A kertész csak kérdegeti a fiút. De ő csak mindenre: “Nem tudom” és “Nem tudom”. – Hogy híjnak? – kérdezte. – Arra is csak azt mondta: “Nem tudom”. Mijen nevet adjon a kertész neki, mijen nevet? “Azt nem tudom, hogy hogy hívják, honnan jött, vagy ki ez, mi ez? Legyen *Nemtudomka!*”» [Ibid. p. 109]. («Хлопець увійшов до саду й став на службу до садівника. Одразу почав допомагати: носив відра, поливав, подавав воду, полов бур'яни. Садівник пригледівся до нього, а потім став розпитувати: – Хто ти? Куди прямуєш? Як сюди прибув? Коли прибув? Звідки прибув? Та хлопець не казав. На все відповідав: – Не знаю. Йшли-минали дні. Садівник усе розпитував хлопця. Та він на все: “не знаю” і “не знаю”. – Як звати? – спитав. На це він лише казав: “Не знаю”. Яке ж ім'я має дати йому садівник, яке ім'я? “Я не знаю, як його звати, звідки він прийшов, хто він, що він? Хай буде *Незнайко!*”»).

Здебільшого ім'я героя відповідає своєму власникові, його риси розкриваються в сюжеті чи мотиві казки, тобто герой слідує семантиці свого імені протягом усього твору.

Самі за себе говорять популярні антропоніми *Іван-царевич, Василь-царевич, Іван-королевич*, які вказують на станова на-

лежність героя, тобто він походить із царської родини, є сином царя чи короля.

Інший соціальний статус має бідняк: «В одному гуцульському селі біднішого чоловіка не було як *Леся Бідарюк*. Недарма люди склали про нього приказку: “*Сім бід тягнеться до Леся на обід*”. Було в Леся семеро дітей, одне від одного менше. Тяжко було годувати малих Бідарюків та Бідарючок. Жінка хворіла, та й Леся ледве ноги волочить» [Правда та Кривда 1982, с. 217].

Парубок-переможець та *Бориня-змієборець* отримали прізвиська за перемоги над зміями. Так само і *Справжній Юшка* з однойменної угорської казки є правдивим героєм, переможцем багатоголових зміїв, про що йому було напроорочено ще з дитинства. До того ж він у кінці казки доводить свою «справжність» як переможець зміїв і визволитель принцес, якому перешкоджали зловмисники.

Здревніми могутніми богатирями асоціюються імена *Єруслан Лазаревич*, *Фет-Фрумос*, які походять від іноетнічних традицій. Казкарі, що часто мандрували, приносили із собою казки інших народів. Так, з російської казкової традиції, де часто діють билинні богатирі – Ілля Муромець, Альоша Попович та інші, було запозичено твір «Єруслан Лазаревич» (СУС 650 В*). Цю казку почув колись і переніс на місцевий ґрунт закарпатський казкар. У казках регіону діє й популярна героїня російського фольклору *Єлена Прекрасна*. У народній прозі Буковини трапляються молдавські, турецькі реалії, зокрема богатир *Фет-Фрумос*. Позначився на казках регіону й вплив південнослов'янського фольклору, де діють юнаки-богатирі, які борються з турками; у наративах трапляються королевич *Марко*, його друг *Рильо Позарович* та ін. («Про королевича Марка»).

Серед утризмів, поширених в українському фольклорі, можна знайти й імена угорських історичних героїв – короля Матяша, його батька Гуняді, князя Ракоці, Лайоша Кошута, які іноді модифікуються, пристосовуючись до місцевої традиції. Антро-

поніми можуть передаватися як *Матіяш, Матей, Матвій, Гунядій, Ракоцій, Павло Киниж* (угорське Пал Каніжаї) тощо.

Промовистими є оніми польського походження. Це негативний персонаж *Ванда Холендерська*, недоумкуватий інфантильний *Мундзьо*. У казках нерідко вживається зменшувальна форма слова, що підкреслює симпатію до героя, наприклад, *Адамик*.

До вибору імені може долучатися чудесний покровитель. Дух лісу в нагороду за порятунок зробив сина бідного чоловіка королем. Батько, побачивши сина в пишних шатах, вигукнув: «Ejnye az árgyéusát, de szép fiam van! Így aztán árgyéus király lett belüle» [Felsőtisza 1956, p. 14]. – («Ох, чорт забирай, ну й красень мій син! Так він і став королем *Чорт Забирай*»). Ім'я героєві може дати Бог, якого він зустрічає в дорозі, – це *Божий Фін, Божий Іванко*.

Деякі герої отримують прізвиська за назвою своєї професії. До прикладу, *Силач-Кожум'яка*, який має сильні руки, чи *Кушнірик*. Так само гончар: «Жив на світі бідний чоловік. Не знав він, за що взятися, щоб якось прожити з сім'єю, не вмерти з голоду. – Не має кращого ремесла, як ліпити нові горшки й дротувати розбиті! – сказав він якось жінці й вирішив *стати гончарем, а заодно й горшки дротувати*. – Так і прозвали того чоловіка – *Горшкодротар*. Влітку чоловік робив з глини горшки, обпалював їх, возив до міста продавати. Зимою ходив по селах, дротував розбиті горшки, глечики та інший посуд. Непогано заробляв: за подротований – пів горшка» [Правда і кривда 1982, с. 128].

Прихований герой на початку казки видається ледачим, а його вчинки – нерозумними та невмотивованими, за це йому дають різні образливі прізвиська. Та він не ображається, а наполегливо йде до своєї мети й розкривається несподівано для всіх. Власне, це приховування якостей часто стає йому в пригоді: «А ті парубки мали наймолодшого брата за дурного та й його прозивали *Дзіньголосом*. Але він не був дурним, а був най-

розумніший від них усіх, та й він не протривав тому» [Кольберг 2001, с. 76].

Попелюх отримує ім'я від попелу, в якому він сидить і ним же пересипається; *Івана Пецовського* так прозвали за те, що «лише любив котів і сидів на печу». *Божевільний Янко* з одноіменної угорської казки отримав таке ім'я тому, що «у нього щось трохи не те було з головою».

Відповідними є й прізвиська прихованих героїв і героїнь – *Вошливка*, *Попелюшка* (угор. *Гамуніп'юкьо*, *Гамунепейкьо*), *Кормошка* (у сажі). *Кормошка* щодня чистила піч, сажа покривала її від голови до п'ят, тому її так і прозвали в палаці. І хоча вона була добросердою й умілою, та через вигляд усі уникали її. В однойменній угорській казці дівчина отримала ім'я *Волохата Кучка* за те, що вона навмисне непривабливо виглядала, аби вберегтися від інцестуальних посягань свого батька. Закохавшись у принца, вона зняла старий одяг і стала красунею. *Оксанку-нетіпаху* так прозвала зла мачуха, яка не любила й принижувала її, хоча дівчина була роботящою та вродливою.

Відомий герой угорського фольклору *Гусячий Мамі* (*Ludas Mátyi*) «взагалі не працював, а лише пантрував материних гусей». За мотивами казки угорський письменник Мігай Фазекаш написав комічний епічний твір, який поставив на сцені Іштван Балог. Ці твори розповсюдились через лубкову літературу та сприяли ще більшій популярності казки, яка відома в усій Європі. Її основою є потрійне покарання багатія за несправедливу образу бідного хлопця [ATU 1538 (*Помста обдуреної людини*)].

Самі за себе говорять імена *Іван Навиворит* («що б не робив, усе робить навпаки») та *Пригода* («бо в нього все йшло шкереберть»). Інколи трапляються й досить екзотичні найменування: «Жила собі вдова. Мала вона одного сина. Ніяк він її не кликав, лише “Матусю”. Навіть як говорив поза очі,

то так і казав – *моя матусю*. Через це і прозвали його *Матусею* [Срібні воли 1995, с. 26].

До імен героїв можуть додаватися назви тварин, птахів тощо у випадках, коли їх перетворюють на цю істоту: *Лицар Лебідь* з однойменної угорської казки; *Змій-королевич*, обернений змієм; *Герумія* – перетворений на жабу царевич тощо. Мотив метаморфози дуже поширений у казках і сягає витокami язичницьких уявлень.

Отже, слов'янські та неслов'янські казкові антропоніми Українських Карпат слугують переважно на позначення героїв і героїнь казок. Особливий інтерес становлять так звані промовисті імена, що несуть у собі певне семантичне, смислове, емоційне наповнення, яке реалізується в ході сюжету казки. Багато з них стало називними.

ЛІТЕРАТУРА

- Аникин В. П.* Русская народная сказка. – М.: Учпедгиз, 1959. – 256 с.
- Білецький О. І.* Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1990. – 254 с.
- Влахов С., Флорин С.* Непереводимое в переводе. – М.: Высш. школа, 1986. – 416 с.
- Ведерникова Н. М.* Антитеза в волшебной сказке // Фольклор как искусство слова / ред. Н. И. Кравцова. – М.: Наука, 1975. – С. 66–79.
- Дег Л.* У центрі уваги митець: творення та виконання традиційних казок // Усна епіка: етнічні традиції та виконавство / матеріали міжнар. наук. конф. – К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 1997. – Ч. 1. – С. 85–105.
- Дунаєвська Л. Ф.* Українська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій. – К.: КНУ, 1998. – 382 с.
- Зорівчак Р. П.* Реалія і переклад: на матеріалі англomовних перекладів української прози. – Л.: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 215 с.
- Зуєва Т. В.* Сказка «чудесные дети» в фольклоре восточных славян (Происхождение и историческое развитие): автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1978. – 19 с.
- Мушкетик Л. Г.* Відьма в українських чарівних казках Закарпаття // V službach etnografie. Zbornik na počest sedemdesiatin Ondreja Krupu. – Békéscsaba, 2004. – С. 226–239.

Казки Буковини / запис та літ. підготов. текстів М. Г. Івасюка: упорядкув. М. Г. Івасюка та В. С. Басараба; ред. В. С. Басараба. – Ужгород: Карпати, 1973. – 240 с.

Казки Буковини: в 4 кн. / запис., упорядкув., прим. і слов. М. А. Зінчука. – Чернівці: Прут, 2008. – Кн. 2. – 376 с.

Казки одного села / запис текстів, післямова та прим. П. В. Лінтура; упорядкув. Ю. Д. Туряниці. – Ужгород: Карпати, 1979. – 368 с.

Кольберг О. Казки Покуття / упорядкув., підгот. текстів, вступ. ст., прим. та слов. І. В. Хланти. – Ужгород: Карпати, 2001. – 330 с.

Кравцов Н. И. Искусство психологического изображения в народном поэтическом творчестве // Фольклор как искусство слова. – М.: Наука, 1969. – С. 5–35.

Портуліт О. О. Ономастичний простір українських народних казок (у зіставленні з російськими казками): автореф. дис. ... канд. філол. наук. – О., 2000. – 20 с.

Правда і кривда: казки / передм., упорядкув. і прим. І. В. Хланти. – Ужгород: Карпати, 1982. – 352 с.

Редькwa М. І. Семантико-функціональна система особових найменувань в українських народних чарівних казках (у записах ХІХ ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Івано-Франківськ, 2008. – 19 с.

Срібні воли: Казки гір і Підгір'я в записах Степана Пушика. – К.: Веселка, 1995. – 398 с.

Казки Гуцульщини / запис, упорядкув. і літ. опрацюв. М. Зінчука. – Л.: Світ. – 2003. – Кн. 1. – 384 с.; 2004. – Кн. 2. – 312 с.; 2008. – Кн. 3. – 328 с.

ATU – The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography. Based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson / By Hans-Jörg Uther. – Helsinki, 2004. – Pt. 1–3. – Part I. – 619 p.; Part II. – 536 p.; Part III. – 285 p.

Balázs G. Tulajdonnevek a magyar népmesékben. – Bp., 1983. – 66 p. – II Magyar Névtani Dolgozatok 30.

Balázs G., Várkonyi A. Tulajdonnevek a magyar népmesékben. – Bp., 1987. – 69 p. – IV Magyar Névtani Dolgozatok 72.

Balázs G., Barati A., Wolosz R. Tulajdonnevek a magyar népmesékben. – Bp., 1989. – 72 p. – III Magyar Névtani Dolgozatok 80.

Boldizsár I. Mesepoétika. Írások mesékről, gyerekről, könyvekről. – Bp.: Akadémiai K., 2004. – 312 p.

Braun S. A népmese. Bevezetés az összehasonlító mesekutatóba. – Bp.: Geniusz K., 1923. – 205 p.

Három arany nyílvevő. Magyar népmesék. – Bp.; Ungvár: Móra-Karpati, 1973. – 130 p.

Honti J. A mese világa. – Bp.: Pantheon K., 1937. – 162 p.

Honti J. Az ismeretlen népmese. – Bp.: Officina Ny., 1945. – 36 p.

Felsőtiszai népmesék / Feljegyezte Kocsisné Szirmai Főris Mária. – Debrecen: Debr. Alföldi Magvető, 1956. – 408 p.

Kovács Á. A hőmese. Népmese műfajai és a népmesekatalógus I // Ethnographia. – 1979. – XC. – P. 457–480.

Marosi T. Tulajdonnevek a magyar népmesékben. – Bp., 1981. – 66 p. – I Magyar Névtani Dolgozatok 13.

Ungi népmesék és mondák / Gyűjt. és bev. rész írta Géczi J. – Bp.: Akadémiai K.; Madách K., 1989. – 620 p.

Voigt V. Meseszó. Tanulmányok. – Bp.: MTA ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport, 2007–2009. – 420 p.

Антропонимы, изучением которых занимается ономастика, широко функционируют в литературе и фольклоре, несут в себе большой исторический, социальный и эмоциональный заряд, отражают традиции того или иного народа. В украинских и венгерских сказках Украинских Карпат герои большей частью имеют имена собственные, ведь сказка является героцентричной. Особенный интерес вызывают так называемые выразительные имена, имеющие определенное семантическое, эмоциональное наполнение, реализующееся в ходе сюжета сказки.

Ключевые слова: народная сказка, антропонимы, Украинские Карпаты, украинский, венгерский, выразительные имена.